

# OPPAITA HAASTATTELEMISEEN, ANALYSOINTIIN JA VUOROVAIKUTUKSEN TUNNISTAMISEEN

Hanna-Mari Ikonen

Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) 2005: *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Vastapaino, Tampere. 310 s.

Ruusuvuori, Johanna; Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) 2010: *Haastattelun analyysi*. Vastapaino, Tampere. 468 s.

Viimeistään tässä kohdassa – metoditeemanumerossa – sopii Naistutkimus-lehdessä esitellä kaksi laadullisen haastattelututkimuksen tärkeää suomenkielistä kirjaa: Johanna Ruusuvuoren ja Liisa Tiittulan toimittama *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus* sekä Ruusuvuoren, Pirjo Nikanderin ja Matti Hyvärisen toimittama *Haastattelun analyysi*. Kumminkin kirjat ovat pääasiassa yhteiskuntatieteilijöiden kirjoittamia oppikirjoja, jotka tarjoavat oppiaan mainiosti niin aivan aloitteleville kuin paljon kokeneemmillekin tutkijoille. Nostan molemmista teoksista esiin vain muutamia artikkeleita ja joitakin kiinnostavia huomioita. Pohdin niitä hieman myös feministisen metodologian näkökulmasta, jolloin itseoikeutetuksi rinnastuksen kohteeksi tulee niin ikään opiskelijoille ja tutkijoille suunnattu oppikirja *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta* (toim. Liljeström 2004).

Arvioitavista kirjoista erityisesti *Haastattelu*-kirjalla on yhteistä *Feministinen tietäminen* -kirjan kanssa, ja ne voikin mukavasti laittaa keskustelemaan keskenään. Feministisen metodologian teoksessa pohditaan enemmän tietoteoreettisia kysymyksiä, kuten eri aikoina ja eri paikoissa tuotetun tiedon olemusta ja ääneen pääsemisen valtaa – aihetta, joka on (tieteen)historiallisesti perustellen erityisen tärkeä juuri feministiselle tutkimukselle. Molemmissa teoksissa

käsitellään lisäksi paljon tutkimussuhteen kysymyksiä. Tähän suhteeseen liittyy olennaisesti haastatteluvuorovaikutus, joka on *Haastattelu*-kirjan läpikantava teema. Kirja onnistuu vuorovaikutuksen reflektoinnissa sangen hyvin ja tarjoaa erittäin varteenotettavaa oheis- ja lisätietoa myös ”feministisen tiedonintressin” ohjaamalle tutkijalle. Sama pätee toisinpäin ja molempiin ruodittavana oleviin haastatteluopuksiin: feministisiä kysymyksiä tarkastelevan tutkijan tai opiskelijan voi olettaa perehtyvän yleisempien haastattelumetodikirjojen lisäksi nimenomaan feministisen tiedon tuottamisen tapoihin, joihin Liljeströmin toimittama kirja paneutuu. Haastattelullahan on naistutkimuksessa aivan erityinen historiallinen paikkansa lähtien 1980-luvun ystävätärten välistä juttelua mallintavasta haastattelusta ja tullen vähitellen kohti jatkuvaa valta- ja eroavaisuusasetelmia reflektoivaa tutkimusta, jossa haastattelumenetelmän etuoikeutettu asema tulee kyseenalaistetuksi. Molemmissa arvioitavissa haastattelukirjoissa erityisesti Anna Rastaan – joka perustaakin tutkimuksensa myös postkolonialistiseen feminismiin – artikkeleissa on esillä feministiselle tutkimukselle rakas kysymys yhtäaikaisesta herkkyydestä eroille ja niiden essentiaalisuuden kyseenalaistaminen. Muuten feministiseen metodologiaan ei arvioitavissa teoksissa juuri viitata.

## (HAASTATTELU)TILANNE PÄÄLLÄ

Vuoden 2005 *Haastattelu*-kirja tarjoaa perustietoa haastattelutilanteen rakentumisesta, erilaisista haastatteluista ja menetelmän historiasta. Lähtökohtaisesti huomiota kiinni-

tetään siihen, että haastatteluvuorovaikutus, siis haastattelijan ja haastateltavan suhde, rakentuu tilanteisesti erilaiseksi. Liisa Tiittulan ja Johanna Ruusuvuoren johdannossa todetaan, että vuorovaikutuksessa on kuitenkin säännönmukaisuuksia ja mekanismeja, joita erittelemällä ja analysoimalla löydetään välineitä haastattelutilanteissa toimimiseen, oman toiminnan arviointiin ja ratkaisujen perustelemiseen tutkimusprosessin eri vaiheissa. Seuraavassa artikkelissaan samat kirjoittajat, nyt järjestyksessä Ruusuvuori ja Tiittula, huomauttavat, että vuorovaikutuksen kuvailu tutkimustekstiä kirjoittaessa ei ole itseisarvo, mutta tutkijan on tarkasteltava haastattelulitteraatiotaan kriittisesti ja analyttisesti. Esimerkiksi haastattelijan kannustavilla kommenteilla voi olla se merkitys, että haastateltavan vastaus on osapuolten yhteinen tuotos. Erityisesti tätä tematiikkaa pohtii artikkelissaan Tarja Aaltonen, joka on haastatellut afaattikkoja. Puhekyvyltään hyvinkin rajoittuneen henkilön kertomusta avustavat kiinteästi sekä ”kolmas pyörä”, yleensä läheinen ihminen, että haastattelija, jonka on asetettava tutkimuksen kohteeksi myös oma kertomusta tuottava toimintansa.

Ruusuvuori ja Tiittula toteavat, että standardimuotoisissa kysymyksissä pakotetusti pitäytyminen – jotta tutkija ei vaikuttaisi vastaukseen – ei takaisi, että kysymys tulee ymmärretyksi tutkijan tarkoittamalla tavalla. Sen sijaan ymmärtämisessä auttaa juuri arki-keskustelussa käytetty keinovalikoima. Kirjoittajat ovat kuitenkin havainneet myös sen, että myötätunnon osoittaminen haastattelussa on tarkoin säänneltyä. Haastateltavat eivät yleensä tartu siihen täkyyn tai pidä siitä, että haastattelija kertoo paljon omia kokemuksiaan, vaikka tarkoitus olisi osoittaa samaistumisen kykyä. Haastateltavan kertomuksen on oltava pääroolissa.

Sekä Rastas että Varpu Löyttyniemi (yhdessä Matti Hyvärisen kanssa kirjoittamassaan tekstissä) kuvaavat tutkijan kiusaan-

tumisen ja nolouden tunteita. Löyttyniemi kuvailee haastattelutilannetta, jossa haastateltava ei ota tutkijaa vakavasti vaan kertoo kyllä pyydetysti tarinaansa, mutta epäilee samalla tutkijan tarkoituseriä ja pätevyyttä. Seuraaviin haastatteluihin haastattelijan on mietittävä uudelleen oman tutkijaidentiteettinsä esittämistapa. Sama ei-vakavastiotettavuuden teema tulee kiehtovasti esiin Kirsi Lumme-Sandtin artikkelissa vanhan ihmisen kohtaamisesta haastattelutilanteessa. Toisinaan voi olla, että haastateltavaksi on tullut valittua tuttu henkilö, jolloin tämä ei asetu haastattelukysymysten laveisiinkaan rajoihin vaan haluaa jutustella nuoren tuttavansa kanssa niitä näitä. Lähtökohtaisesti hierarkkinen kohtaaminen voi kääntyä aivan toisenlaiseksi, vanhan haastateltavan johtamaksi tilanteeksi. Hierarkiaan liittyy omalla tavallaan myös Janne Tienarin, Eero Vaaran ja Susan Meriläisen artikkeli lähtökohtaisesti vahvassa asemassa olevien eli yritysjohtajien haastattelemisesta. Aihe on kiinnostava ja tarjoaa näkökulman, joka poikkeaa sosiaalitutkimuksessa varsin tavallisesta marginaaliasemassa olevien haastattelemisesta. Tässä tapauksessa kirjoitetaan ennen kaikkea siitä, miten haastattelussa onnistuttiin – paljolti haastattelijoiden pätevyyden ja asiantuntemuksen osoittamisen avulla.

Anu Valtosen aiheena ovat ryhmäkeskustelut. Hän huomauttaa, että jos jostakin asiasta ei puhuta vaikkapa miesryhmän vuorovaikutustilanteessa, se on osa tutkittavaa ilmiötä ja tärkeää tietoa itsessään. Myös keskustelujen vetäjällä on aina merkityksensä ryhmän toiminnalle. Vaikutus voi olla sanatonta ja tiedostamatonta: vetäjä saattaa antaa verbaalista palautetta vain tietyille ja tietyllä tavalla ilmaistuille mielipiteille, jolloin osallistujille selviää, mikä on odotustenmukainen mielipide. Samasta aiheesta jatkaa Ilkka Pietilä vuoden 2010 *Haastattelun analyysi* -kirjassa, jossa hän toteaa myös, että ryhmähaastattelujen kanssa rinnakkaiset yksilöhaastattelut avaavat lisää näitä haastattelumuotojen eroja.

## ETEENPÄIN SIITÄ HETKESTÄ, KUN HAASTATTELUT ON TEHTY

*Haastattelun analyysi* onkin jatkoa *Haastattelu*-kirjalle. Uudempi teos keskittyy haastatellen tuotetun aineiston analyysiin erilaisin laadullisin lähestymistavoin. Kirja toimii hyvin myös ilman varhaisempaan teokseen tutustumista, ja sen luvutkin toimivat itsenäisesti, vaikka kirja muodostaa samalla lukuihinsa viittaavan kokonaisuuden. Myös tässä kirjassa toimittajien johdanto on tarpeellinen ja lukijaa sekä omalle analyysimatkalle että kirjan lukumatkalle avustava. Ruusuvuoren, Nikanderin ja Hyvärisen johdanto muistuttaa, että aineisto ei itseksensä kerro mitään, mutta se vihjaa kyllä, millaisia kysymyksiä siltä voisi kysyä ottaen huomioon tutkimuskysymys ja tutkijan lukemisen tapa.

Kirja on mittava: sillä on paljon pituutta ja monia kirjoittajia. Teos jakaantuu johdannon jälkeen kahteen hyvin erisuuruiseen osaan, joista eri menetelmien esittelyyn keskittyvä osa on 350-sivuinen ja reilut 60 sivua kattaa osa, joka koostuu lyhyemmistä, aineiston käsittelyn erityisiä kysymyksiä käsittelevistä kirjoituksista. Nämä lyhyemmät tekstit tarjoavat kaikki erittäin hyödyllistä sisältöä ja ovat sopivia asian lähinnä esiin nostavina teksteinä. Pirjo Nikanderin teksti aineistojen litteroinnista, kääntämisestä ja näihin liittyvästä validiteetista loi vaikutelman, että laajempikin artikkeli olisi ollut paikallaan. Nikanderin käyttämät konkreettiset esimerkit kääntämisestä kaksoistulkintana ovat avartavia aineistokatkelmien toiselle kielelle kääntämistä harkitsevalle. Lisäksi kiinnostukseni herätti nyt vain mainintana esitetyt kirjallisuusviitteet muun muassa liiallisesta tai liian ylimalkaisesta litteroinnista, litteroinnin ideologisesta yliarvostuksesta ja ei-sanallisen litteroinnista. Näistä olisin mielelläni lukenut lisää kirjasta, joka johdannon ja takakansitekstin mukaan alkaa juuri siitä hetkestä, jolloin tutkija on saanut haastatteluaineistonsa kerättyä ja miettii, mitä sille pitäisi nyt tehdä.

Kirjan päättävä artikkeli tutkijan etiikasta on tarpeellinen ja kiinnostava myös siinä mielessä, että perustuessaan Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston henkilökunnan – kehittämispäällikkö Arja Kuulan ja tutkijakoulutettava Sanni Tiitisen – tietämykseen se kertoo, kuinka haastateltavat yleensä suhtautuvat nykyisin suositeltavaan haastattelujen jatkokäytön mahdollistamiseen. Haastateltavat eivät tavallisesti koe, että olisivat antaneet luottamuksellista tietoa yksinomaan tietylle haastattelijalle, vaan ylipäättään tutkimuksen käyttöön. Lisäksi haastateltavat osaavat haastattelutilanteessakin erilaisin keinoin arvioida ja päättää, kuinka luottamuksellista tietoa kertovat.

Johanna Ruusuvuoren artikkeli haastatteluvuorovaikutuksesta ja vallasta keskustelunanalyysin näkökulmasta on mukava monessa mielessä. Se jatkaa ensimmäisen kirjan linjaa muistuttaen haastatteluvuorovaikutuksesta mutta jatkaa terävästi analyysiin. Artikkelin avaa selkeästi keskustelunanalyysin juuria mutta näyttää samalla konkreettista aineiston kanssa työskentelyä. Informatiivisesti osoitetaan keskustelunanalyysin metodinen periaate, jossa pitäydytään ensin tarkasti vain aineiston kuuntelussa. Vaikka puhdasta aineistolähtöistä analyysiä ei ole olemassa, teoreettiset näkökulmat pyritään ottamaan mukaan tulkintoihin vasta myöhemmin.

Marja Alastalon ja Maria Åkermanin aiheena ovat asiantuntijahaastattelut, joiden he toteavat lähes unohtuneen kielellisen käänteen jälkeen. Asiantuntijahaastattelut tekee erityiseksi haastateltavien kaksoisrooli: he ovat sekä informaation haltijoita että tutkimuksen kohteita. Tutkimuksessa tämä asiantuntijajoukko on heikosti vaihdettavissa, sillä juuri siltä toivotaan faktaperäisiä vastauksia tiettyihin kysymyksiin – kun taas tutkittaessa vaikkapa asiantuntijajoukon ammatti-identiteettiä haastateltavat voisivat olla keitä tahansa alalla toimivia ja sen kulttuurin tuntevia. Alastalo ja Åkerman esittävät, että asiantuntijahaastatteluihin liitetty faktanäkökulma, jossa kieli on vain linssi tosiasioihin, on toki

tullut haastetuksi kulttuurintutkimuksellisen otteen lyödessä läpi muualla. Nyt faktojakin pitää arvioida yhdessä tuotettuina ja muistettuina. Myös anonymisoinnin kysymykset tulevat esille eri tavoin kuin systemaattisesti tunnistamattomuuteen tähtäävissä niin sanottujen tavallisten ihmisten haastatteluissa. Asiantuntijahaastatteluissa nimien mainitseminen saattaa olla oleellista, koska sillä, ketkä asiasta puhuvat, on merkitystä sille, mitä puhutaan.

Kaikki kirjoittajat perustavat artikkelelinsa vahvasti omaan kokemukseensa, joten menetelmien ulkokohtaisia kuvauksia ei tarjota. Lukukokemuksessa tutkijan tai opiskelijan taustalla on tietysti roolinsa: toiset menetelmät ovat tutumpia kuin toiset ja siten joitakin artikkeleja pitää haastavampina ja toisia helpommin avautuvina; joihinkin kaipaaisi lisää konkreettisuutta ja toisiin enemmän pohdintaa. Luettuani haastattelukirjat nyt peräkkäin olin hieman yllättänyt siitä, kuinka paljon haastattelutilanne oli läsnä vielä analyysikirjassakin. Kun *Haastattelu*-kirjan vuorovaikutuksen analyysi oli tuoreena mielessä, tuntui analyysiä pääsääntönsä pitävä teos käyttävän liikaa tilaa aineiston kokoamisvaiheen vuorovaikutuksen kuvailuun analyysimenetelmien ja -esimerkkien kustannuksella. Itsenäisinä kirjoina ja varsinkin yksittäisinä lukuina luettaessa tätä vaikutelmaa ei varmaankaan tule. Tällöin on tärkeää muistuttaa, että vuorovaikutustilanne ei lakkaa olemasta analyysissä vaan sen vaikutustapoja on yhä pohdittava.

## METODIT, SUKUPUOLENTUTKIMUS JA AIKA

Kummankaan kirjan artikkelit eivät juuri tarjoa sukupuoleen, saati seksuaalisuuteen viittaavia esimerkkejä, vaan ne on keksittävä itse tai laitettava opiskelijat keksimään niitä – ei huono idea sekään. Opetuskäytössä artikkeleita voisikin ohjata lukemaan siltä kannalta, miten niiden esimerkeissä sukupuoli voisi

olla vaikuttamassa analyysiin ja tuloksiin ja miten tällöin voitaisiin tehdä teoreettista kehittelyä jostakin sukupuoleen liittyvästä käsitteestä tai keskustelusta. Haastattelukirjojen vinkkien avulla muusta opetuksesta virinnyt sukupuolen tai seksuaalisuuden problematiikkaa käsittelevä aihe muuttuu analysoitavan kokoiseksi palasiksi. Näin ollen opiskelija, jolla on takanaan opintoja feministisestä tietämisen tavasta, saa konkreettisia ohjeita oman tutkielma-aineistonsa keräämiseen ja analysoimiseen samalla, kun osaa yhdistää niitä feministiseen otteeseen.

Esipuheessa *Haastattelun analyysi* -kirjaa perustellaan aukkologiikalla: analyysivälineitä tarjoavia metodikirjoja on yllättävän vähän. Oma vaikutelmani on, että ainakaan yhteen analyysimenetelmään kerrallaan keskittyvät kirjat eivät ole aivan harvinaisuuksia. Lisäksi *Haastattelun analyysi* -kirjassa jännite ohjaavista teorioista kouriintuntuvan konkreettiseen jollakin menetelmällä tehtyyn analyysiin ei aina toteudu ihan luvattulla – ja *Haastattelu*-kirjan erinomaisuuden perusteella odottamallani – tavalla. Ajattelisin, että ensimmäisen kirjan haastatteluvuorovaikutusta ja sen konkreettisia, seurauksellisia esimerkkejä käsittelevää kirjallisuutta on vielä analyysimetodikirjallisuutta vähemmän, joten varsinkin kriittisen feministisen tutkimusotteen näkökulmasta pidän *Haastattelu*-kirjaa erityisen onnistuneena.

Molemmat haastattelukirjat ovat täynnä erittäin tarpeellista metodologista reflektointia. Esimerkiksi *Haastattelu*-kirjassa on paljon asioita, jotka ovat tuttuja haastatteluja tehneelle ja jotka uusi haastattelija varmasti pian huomaa, mutta on erinomainen asia, että kirjan artikkeleissa niitä sanotaan auki, osoitetaan esimerkein, arvioidaan ja ratkaistaan. Selväksi tulee, että haastatteluvuorovaikutus on vääjäämättä otettava huomioon. Kuitenkin yhä tehdään paljon tutkimusta, jossa vuorovaikutuksen merkitys kootulle aineistolle ja sen analyysille jää huomioimatta, vaikka näin ei laadullisessa haastattelututkimuksessa pitäisi olla.

Jatkotilanne kuitenkin huolesttaa: kun nykyisin niin kokeneilla tutkijoilla kuin väitöskirjantekijöilläkin on paine kirjoittaa vain artikkeleita vieraalla kielellä muutamiin kovatasoisiksi määriteltyihin julkaisuihin, milloin metodiikkaa enää pohditaan perusteellisesti, saati kirjoitetaan näkyviin ja opetetaan muille? Julkaisutoiminnan ja tiheää empiriaa sisältävien tutkimusten sekä niiden metodologisten kuvausten välillä on kenties sovittamaton ristiriita, kun julkaisemisen aikataulujen odotetaan olevan ”tiheitä”. Tämä on juuri kriittiselle feministiselle tutkimukselle oleellinen – ja vaikea – kysymys: mennäkö suin

päin mukaan kehitykseen, jotta feministinen tutkimus pysyisi mukana vakavan tieteen kentällä, vai esittääkö edelleen kriittisiä kysymyksiä luonnontieteellisen tutkimusmallin ja objektiivisuusymmärryksen leviämistä yhteiskuntatieteelliseen ja humanistiseen tutkimukseen ja niiden erilaisiin tutkimusaiheisiin. Toivottavasti vastaus ei ole joko-tai.

*HT Hanna-Mari Ikonen on Suomen akatemian tutkijatohtorina sukupuolentutkimuksen oppiaineessa Tampereen yliopistossa.*  
hanna-mari.ikonen@uta.fi

## KIRJALLISUUS

Liljeström, Marianne (toim.) 2004: Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta. Vastapaino, Tampere.